

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Katedra systematické teologie a filosofie

Petr Škácha

Křesťan v kyberprostoru

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. David Vopřada, Dr.

Praha 2020

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.

2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.

3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 5. 7. 2020

Petr Škácha

Bibliografická citace

Křesťan v kyberprostoru [rukopis]: bakalářská práce / Petr Škácha;
vedoucí práce: doc. David Vopřada, Dr. -- Praha, 2020. -- 49 s.

Anotace

Cílem této práce je nalezení odpovědi na otázku, zda je možné kyberprostor využívat bezpečně a k dobrému, nebo zda je kyberprostor sám o sobě špatný a jeho používání nesprávné.

První část práce je věnována bouřlivému technologickému vývoji posledních desetiletí obecně. První kapitola vymezuje pojem kyberprostor. V druhé kapitole pak bude shrnut rozvoj technologií, které s kyberprostorem souvisí, a to převážně technologií telekomunikačních. Další kapitoly se věnují tomu, jak tato změna a rozšíření technologií změnila způsob mezilidské komunikace, a popisují nejdůležitější změny pozitivní i negativní.

Druhá část práce se snaží uvést do specifických světů obyvatel kyberprostoru, do komunit, které s různými cíli vznikly kolem nových technologií. Byly přitom vybrány konkrétní příklady, na kterých je nějakým způsobem vidět nové skutečnosti, které dříve nebyly dostupné vůbec, nebo pouze omezeně.

Poslední, třetí část je pak jádrem této práce, ke kterému první dvě části přivádějí. Ta nejdříve popisuje, jak už zmíněný vývoj technologií a změny ve stylu komunikace zasahují jednotlivce, jaké pro něj mají přínosy a následky, na závěr shrne, co k této nové situaci člověka říká učení církve.

Klíčová slova

kyberprostor, teorie komunikace, teologie komunikace, teologická antropologie

Abstract

Christians in cyberspace. The aim of this work is to find an answer to the question of whether it is possible to use cyberspace safely and for good, or whether cyberspace itself is bad and its use incorrect.

The first part of the work is devoted to the rapid technological development of recent decades in general. The first chapter defines the concept of cyberspace. The second chapter will summarize the development of technologies related to cyberspace, mainly telecommunications technologies. The next chapters look at how this change and the spread of technology has changed the way people communicate, and describe the most important changes, both positive and negative.

The second part of the work tries to introduce to the specific worlds of the inhabitants of cyberspace, to the communities that have emerged around the new technologies with different goals. At the same time, specific examples were selected, in which new facts can be seen in some way, which were previously not available at all, or only to a limited extent.

The last, third part is then the core of this work, to which the first two parts lead. It first describes how the already mentioned development of technologies and changes in the style of communication affect the individual, what are the benefits and consequences for him, and finally summarizes what the teachings of the Church say about this new situation.

Keywords

cyberspace, theory of communication, theology of communication, theological anthropology

Počet znaků (včetně mezer): 86 275

Poděkování

Děkuji panu docentu Vopřadovi za ochotu převzít vedení rozpracované práce, za jeho trpělivost a za jeho pomoc při tvoření této práce. Děkuji také všem těm, kdo mne během psaní podporovali, ať už slovem, či modlitbou.

Obsah

Úvod	9
I. Kyberprostor.....	11
1. Pojem kyberprostoru	11
2. Stručný vývoj technologií v posledních desetiletích v ČR	13
3. Změna paradigmatu komunikace	15
4. Pozitivní změny – nové možnosti	16
5. Negativní změny – nové nároky	18
6. Změny přístupu	20
II. Nové světy	21
1. Open source komunita	22
2. Wikipedia	24
3. Znalostní a diskusní fóra	26
4. Facebook, Google	27
5. Online hry	29
6. A další... ..	30
III. Dopady na člověka a na jeho životní styl	31
1. Lidská důstojnost	31
2. Anonymita a její následky	33
3. Svoboda vs. závislost	35
4. Slučitelnost s křesťanským životem – etika v kyberprostoru	37
5. Nauka církve – Má církev co říci? Má (už) církev odpovědi?	39
6. Kyberprostor z pohledu stvoření.....	41
7. Kyberprostor jako liturgický prostor	42
Závěr.....	45
Seznam použitých zkratk	47
Seznam literatury	48

Úvod

V posledních letech se objevilo vícero aktivit, které se pokoušejí upozorňovat na různá nebezpečí internetu. Některé jsou určeny pro školní děti a mládež, pro které v současnosti není trávení času v kyberprostoru ničím neobvyklým, ale jsou jen stěží schopni si uvědomit rizika, která jim to přináší. Jiné aktivity jsou zaměřeny naopak na lidi středního a vyššího věku, aby je upozornili na způsoby, jaké v kyberprostoru využívají podvodníci. Není těžké z těchto kampaní získat dojem, že kyberprostor je místo nebezpečné a jeho používání lidem škodí.

V této práci se chci pokusit o zodpovězení otázky, zda je možné kyberprostor využívat bezpečně a k dobrému, nebo zda je kyberprostor sám o sobě špatný a jeho používání nesprávné. K odpovědi bych se rád dostal skrze nalezení nezaujatého křesťanského pohledu na způsob využívání dnešních technologických vymožeností, s přihlédnutím k církevní dokumentům a tradici církve, a to metodou řešerše existující literatury. Ta už zpracovává téma kyberprostoru z pohledu sociálního¹, náboženského², pastoračního³, nebo např. osobnostně patologického⁴. Tato práce je pokusem o pohled na to, jak je možné se k proběhlým i stále probíhajícím změnám postavit na osobní rovině. Cílem práce není kompletní přehled přínosů a těžkostí, které tyto změny přináší společnosti.

První část práce je věnována bouřlivému technologickému vývoji posledních desetiletí obecně. Nejdříve ale je třeba vymezit, co pojem kyberprostor znamená. V druhé kapitole pak bude shrnut rozvoj technologií, které s kyberprostorem souvisí, a to převážně technologií telekomunikačních. Další kapitoly se věnují tomu, jak tato změna a rozšíření technologií změnila způsob mezilidské komunikace, a popisují nejdůležitější změny pozitivní i negativní.

¹ Např. MATOUŠKOVÁ, Lucie. *Vliv kyberprostoru na sociální vztahy adolescentů*. Praha, 2017. Diplomová práce. KTF UK. Vedoucí práce Hana Žáčková.

BEŠŤÁKOVÁ, Martina. *Proměna komunikačních modelů v kyberprostoru*. Praha, 2014. Diplomová práce. FHS UK. Vedoucí práce Miroslav Marcelli.

² Např. MARTÍNKOVÁ, Libuše. *Kyberprostor jako náboženský prostor*. Brno: L. Marek, 2007. Pontes pragenses.

HØJSGAARD, Morten T. a Margit WARBURG. *Religion and cyberspace*. New York: Routledge, 2005.

³ Např. PTÁČEK, Josef. *Internet – jak nám může být užitečný?* Praha, 1999. Diplomová práce. KTF UK.

⁴ Např. BLINKA, Lukáš. *Online závislosti: jednání jako droga?*. Praha: Grada, 2015.

ŠVESTKOVÁ, Renata, Ladislav SOLDÁN a Martin ŘEHKA. *Kyberšikana*. České Budějovice: JČU, ZSF, 2019.

ZIMBARDO, Philip G. a Nikita D. COULOMBE. *Odpojený muž*. Praha: Grada Publishing, 2017.

Druhá část práce se snaží uvést do specifických světů obyvatel kyberprostoru, do komunit, které s různými cíli vznikly kolem nových technologií. Byly přitom vybrány konkrétní příklady, na kterých je nějakým způsobem vidět nové skutečnosti, které dříve nebyly dostupné vůbec, nebo pouze omezeně. Byly zvoleny příklady, které už (relativně) delší dobu existují, takže je možné hodnotit jejich pozitiva a negativa.

Poslední, třetí část je pak jádrem této práce, ke kterému první dvě části přivádějí. Ta popisuje, jak už zmíněný vývoj technologií a změny ve stylu komunikace zasahují jednotlivce, jaké pro něj mají přínosy a následky. Chci zjistit, co k této nové situaci člověka říká učení církve, zda nejsme v situaci, která je tak nová, že církev nemá co říct.

Věřím tomu, že bytí v kyberprostoru ani jeho používání není samo o sobě špatné, a rád bych pro to našel argumenty.

I. Kyberprostor

1. Pojem kyberprostoru

V literatuře ani na internetu není pojem kyberprostor používán jednotně, proto je vhodné si nejdříve ujasnit, jak vznikl, a v jakém významu je používán v této práci. Termín kyberprostor (angl. *cyberspace*) použil poprvé na počátku osmdesátých let William Gibson v povídce *Vypálit chrom*, kde se však o tématu jen lehce zmínil. Více se tomuto tématu Gibson věnoval ve svém románu *Neuromancer*, kde kyberprostor popsal jako „*konsenzuální datovou halucinaci, vizualizovanou v podobě imaginárního prostoru, tvořeného počítačově zpracovanými daty a přístupného pouze vědomí (a nikoli fyzické tělesnosti) uživateli*“.⁵ Je tedy kyberprostor realita, nebo jen jakási představa? Tak, jak zde bude tento pojem používán, je kyberprostor spojením prostoru reálného a virtuálního, přítomného a vzdáleného. Na jednu stranu reálně existuje, má vnitřní členění a jsme schopni v něm měřit různé fyzikální veličiny, jako je rychlost, velikost a čas. Na druhou stranu nejsme schopni do něj fyzicky vstoupit a přímo s ním nebo jeho obsahem manipulovat. Potřebujeme zvláštní prostředky, které jeho obsah převedou do reality vnímatelné našimi smysly a ovladatelné naším tělem. Zároveň je kyberprostor s fyzickou realitou provázán technickými prostředky, které jeho existenci umožňují, a tato fyzická realita ovlivňuje jeho vnitřní uspořádání. Můžeme tedy říct, že kyberprostor je fyzikálně reálný, ale pro člověka jen nepřímě dosažitelný a ovlivnitelný. Přesto má interakce s kyberprostorem čím dál větší vliv na dnešní lidskou populaci, ovlivňuje lidské chování, a mění sociální vztahy a zvyklosti. „*Jednou z prvních vědeckých disciplín, které se začaly zabývat představou internetu jako prostoru, byla sociologie, která ... poukázala na fakt, že se na internetu vytvářejí podobné společenské struktury a vazby, jako v životě mimo něj.*“⁶

První, co si člověk představí při zmínce o kyberprostoru, je jistě internet. Proč tedy mluvit o kyberprostoru, a ne o internetu? Internet jako celosvětová síť počítačů je jen prostředkem propojení velké části kyberprostoru, ale existují části kyberprostoru, které jsou od internetu dočasně, nebo víceméně trvale izolované, a přesto zůstávají součástí

⁵ Historie pojmu v MACEK, Jakub. *Kyberprostor. Revue pro média*. Brno: Katedra mediálních studií a žurnalistky, FSS MU, 2005(Březen).

⁶ MARTÍNKOVÁ, Libuše. *Kyberprostor jako náboženský prostor*. Brno: L. Marek, 2007, s. 9.

kyberprostoru.⁷ Lze říct, že kyberprostor je nespojitý. Podle Johna Perryho Barlowa, autora *Deklarace nezávislosti kyberprostoru* a spoluzakladatele Electronic Frontier Foundation⁸ je jako kyberprostor možno označit „*jakýkoli deterritorializovaný, symbolický prostor mediované komunikace*“⁹. Záleží jen na složitosti technologie, nakolik komplexní tento kyberprostor bude. Můžeme pod tento pojem zahrnout jednoduché audiální prostory telefonních hovorů, prostředí současného internetu, ale i (zatím možná ještě fiktivní) zcela pohlcující prostory virtuálních realit. Vývoj technologií, a tedy i internetu, je předpokladem pro to, abychom o kyberprostoru mohli hovořit. Byli jsme svědky prudkého, a přesto do jisté míry nenápadného rozvoje. Shrňme si tedy stručně, co se za posledních třicet let událo.

⁷ Rozlišení pojmů internet a kyberprostor viz MARTÍNKOVÁ, Libuše. *Kyberprostor jako náboženský prostor*. Brno: L. Marek, 2007, s. 13-14.

⁸ Electronic Frontier Foundation je nezisková organizace pracující na ochraně občanských práv v digitálním světě, založená v roce 1990.

⁹ Deklarace nezávislosti kyberprostoru byla sepsána jako odpověď na schválení prvního zákona na cenzuru internetu v USA. Originální anglický text na <https://www.eff.org/cyberspace-independence> [20. 9. 2019]. Český překlad např. <https://www.piratskelisty.cz/clanek-1476-deklarace-nezavislosti-kyberprostoru> [20. 9. 2019].

2. Stručný vývoj technologií v posledních desetiletích v ČR

Zhruba do konce 80. let 20. století se převážná většina populace s počítačem nikdy nesetkala jinak než ve filmu nebo na fotografii. Používání počítačů bylo záležitostí průmyslu, případně úřadů státní správy; jistý druh výukových počítačů se v malém začal objevovat ve školách, počítače typu PC ale byly vzácností kvůli své ceně a nedostupnosti. Počítačová tiskárna československé výroby měla v té době velikost šatní skříně.

S rozšířením PC začínají vznikat také lokální počítačové sítě, především na akademické půdě a ve státní správě. V roce 1992 je vznikající akademická počítačová síť v Praze připojena k internetu, a to linkou, jejíž kapacita je o několik řádů nižší, než jakou má v dnešní době k dispozici každý mobilní telefon. Přístup k internetu mají řádově desítky počítačů.

S klesající cenou se PC šíří i do domácností, s nimi se prudce šíří i jejich připojení k internetu. V roce 2005 je připojeno 20 procent domácností, v roce 2010 už je to 56 procent, v roce 2018 přes 80 procent domácností.¹⁰

Dalším evolučním krokem přístupu do kyberprostoru bylo rozšíření „chytrých“ mobilních telefonů. Jejich šíření bylo ještě rychlejší, než rozšíření připojení domácností k internetu – v roce 2009 mělo mobilní telefon připojený k internetu 19,4 procenta obyvatel, v roce 2015 už 72 procent obyvatel. ČR přitom zdaleka není na špičce těchto statistik v rámci EU, ve většině evropských zemí je rozšíření větší. V roce 2018 používá internet na mobilním telefonu 93,7 procent osob ve věkové kategorii 16-24 let, ale jen 36 procent osob ve věkové kategorii 55-64 let.

Mobilní telefony už dospěly do stadia technologické zralosti, z vývoje revolučního do vývoje evolučního – zlepšují se jejich vlastnosti, snižuje se cena, ale nové funkce se objevují zřídka. Revoluční vývoj můžeme aktuálně sledovat v oblasti tzv. nositelné elektroniky (angl. wearables). Nejrozšířenějším zástupcem jsou „chytré“ hodinky, které jsou postupně rozšiřovány o možnosti sledování různých veličin (od sledování polohy, srdečního tepu, k měření EKG, okysličení krve), a využívají se hlavně pro sportovní účely. Velké úsilí směřuje do vývoje chytrých brýlí, které by efektivně zpřístupnily rozšířenou realitu (augmented reality). Méně publicity mají různé medicínské senzory, které usnadňují život nemocným tím, že mohou průběžně (!) sledovat chemické procesy

¹⁰ Český statistický úřad. *ICT infrastruktura*. [22. 9. 2019]
https://www.czso.cz/csu/telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura

v jejich těle a v reálném čase je vyhodnocovat v bezdrátově připojeném zařízení. Méně často se objevují další nositelnosti – prsteny, čipy, oční čočky, sportovní boty.

Kam se technologie kyberprostoru posunou dál není snadné odhadovat. Aproximace dosavadního vývoje do budoucnosti nefunguje¹¹, protože technologický vývoj je lineární jen do jisté míry. Pokud dojde k objevu nebo vynálezu, který nebyl očekáván, předpovědi se hroutí. Jako příklad lze vzít odhady o rozšíření zařízení typu Nokia Communicator nebo rozšíření sítě Abilene v práci obhájené na této fakultě v roce 1999¹², a srovnat je s realitou. Lze však očekávat, že s rostoucím výpočetním výkonem a případným vyřešením problému ukládání energie dojde k rozvoji v oblasti virtuální, a především rozšířené reality – důsledky tohoto rozvoje by mohly v sociální oblasti přinést stejně velké změny, jako rozvoj a přístupnost sociálních sítí v nedaleké minulosti.

Vývoj technologií je nejen rychlý (a stále zrychlující), ale i velmi nenápadný. Pokrok probíhá po malých krůčcích, které si proto jen těžko uvědomujeme. Díky nenápadnosti změn nemáme potřebu na změny reagovat, nebo promýšlet jejich důsledky. Jak velké tyto změny jsou si proto můžeme uvědomit, až když se podíváme na delší uplynulé období.

¹¹ Mezi čestné výjimky patří například tzv. Moorův zákon, předpovídající rychlost vývoje počítačových procesorů.

¹² PTÁČEK, Josef. *Internet – jak nám může být užitečný?* Praha: diplomová práce na KTF UK, 1999. Kap. 3.

3. Změna paradigmatu komunikace

Tak jak se měnily technologické možnosti, měnily se i možné způsoby komunikace. Zpočátku publikace na internetu fungovala stejně jako v jiných médiích – jeden autor obsahu, mnoho konzumentů. Rozdíl byl jen v tom, že text publikovaný na internetu bylo možné, na rozdíl od novin či časopisů, dodatečně upravit či smazat. Prvním výrazným krokem vývoje byl takzvaný hypertext – součástí textu se staly odkazy na jiné texty, takže bylo možné jednoduše citovat a odkazovat na jiné zdroje informací. Byl to vlastně první stupeň toho, pro co dnes používáme termín interaktivita, stále však šlo o komunikaci jednosměrnou – tedy komunikaci od autora ke čtenáři, stejně jako v klasických masmédiích. To se ale změnilo, když se rozšířila možnost zveřejněné články komentovat přímo na internetové stránce pod článkem. Čtenáři článku najednou mohou nejen komunikovat s autorem, ale i mezi sebou, z jednostranné komunikace se stává komunikace nejen oboustranná, ale mnohostranná, z hromadného sdělovacího prostředku se stává prostředek komunikační. Tyto změny zaregistrovala i papežská komise pro sdělovací prostředky:

Dvousměrná interaktivita internetu již smazává někdejší rozlišení na toho, kdo sděluje, a toho, kdo přijímá, a vytváří situaci, v níž – alespoň potenciálně – mohou všichni dělat obě věci.¹³

Změny způsobu komunikace se promítají zpět do života společnosti i jednotlivce.

„Podstatným rysem doby masových a síťových médií je fakt, že se neustále a velmi rychle vyvíjí. To, co platilo včera, nemusí platit dnes. Máme k dispozici tolik komunikačních prostředků, že komunikace dnes probíhá tak intenzivně jako nikdy předtím.“¹⁴

Zvýšení intenzity komunikace ale není způsobené jen množstvím komunikačních prostředků. Ty jsou také dostupnější než kdy dřív, a jejich použití je mnohem snadnější, rychlejší a v jistém smyslu i efektivnější než kdykoliv v minulosti. Díky těmto prostředkům nemusí být překážkou v komunikaci velká vzdálenost, časový posun ani sociální postavení. Rychlost komunikace pomáhá navodit dojem osobní komunikace.

¹³ *Církev a internet, čl. 1.* Praha: Sekretariát ČBK, 2002.

¹⁴ BEŠŤÁKOVÁ, Martina. *Proměna komunikačních modelů v kyberprostoru*, s. 8.

4. Pozitivní změny – nové možnosti

Jak bylo řečeno v předchozí části, rozvoj kyberprostoru rozšířil způsoby, jakými sdílíme informace, zpracováváme je a reagujeme na ně. Ale komunikace není jen předávání informací. Komunikace nás také spojuje, a umožňuje nám vytvářet a udržovat společenství. O tom mluví i magisterium, když říká:

„Církev ve sdělovacích prostředcích spatřuje Boží dary, protože podle rozhodnutí Božské prozřetelnosti bratrsky spojují lidi, aby spolupůsobili v Božím díle spásy. Stejný názor zastáváme i v otázce internetu.“¹⁵

Dnes je mnohem jednodušší než kdykoliv dříve spojit se téměř s kýmkoliv na planetě, ať už kvůli důležitému rozhovoru nebo přátelskému popovídání. Pokud dříve mohl dopis putovat k adresátovi nejen dny a týdny, a do zámoří třeba i měsíce, dnes je možné navázat spojení, které má zpoždění jen zlomky vteřin. Díky tomu můžeme udržovat přátelství a společenství s lidmi, kteří žijí už roky stovky kilometrů od nás podobně, jako by žili nedaleko.

Stejně tak moderní technologie narušují izolaci těch, kdo jsou nemocní nebo handicapovaní. Nemoc nebo handicap totiž mohou lidi oddělovat od společenství stejně jako vzdálenost. Možnost být přítomen mši svaté alespoň na dálku skrze média je jistě dobrý základ, jak toto oddělení od společenství narušit. Ze svého okolí ale znám i případ, kdy se lidé spojovali ke společné modlitbě přes počítačový program, umožňující hovory přes internet, protože reálné setkání bylo nemožné.

Pozitivní přínos mohou mít přes veškeré své nešvary i sociální sítě. Zde se pohybujeme na pomezí mezi sdílením informací a vytvářením společenství. Příkladem, jak mohou sociální sítě zafungovat pozitivně, může být situace, kdy konkrétní člověk požádá o pomoc své (sít'ové) přátele, ti ji sdílejí mezi své přátele atd. dokud se pomoc nenajde. Funguje zde jakýsi přenos důvěry podle principu „přítel mého přítele je i můj přítel“ – taková žádost o pomoc je pro nás důvěryhodnější než žádost přicházející od zcela neznámého člověka. Stejný princip bohužel funguje i v případě, kdy z nějakého důvodu od známého člověka dostaneme informace, které jsou nepravdivé.

Možnost být stále připojen do kyberprostoru nám umožňuje rychlejší orientaci a snadnější pobyt v cizím prostředí prostřednictvím digitálních map, online překladačů a dalších zdrojů informací. Nejenom v cizím prostředí je vyhledání rozmanitých informací jednodušší a mnohonásobně rychlejší než kdy dřív. Zároveň jsou dostupné informace, které dřív dostupné nebyly. Máme například k dispozici hodiny a hodiny

¹⁵ *Církev a internet*. Čl. 1.

zaznamenaných přednášek ze všech možných oborů. V minulosti se člověk přednášky buď zúčastnil, nebo nezúčastnil. Teď si ji můžeme poslechnout v čase a místě, které nám vyhovuje.

5. Negativní změny – nové nároky

V dnešní době je častým jevem kritika různých prostředků, které pod pojem kyberprostor můžeme zahrnout. Ať už je tématem nadužívání počítačů, množství mládeží konzumovaných počítačových her (mimochodem ne úplně spravedlivě, u mnoha dospělých není situace lepší), čas strávený na sociálních sítích nebo zraky upřené do mobilního telefonu ve zcela nevhodných situacích – jedno má většina této kritiky společného: kritizuje jev, někdy odhaduje následky, ale neřeší a ani nehledá příčiny.

Rozvoj technologií, které nám zpřístupňují kyberprostor, přináší i mnoho pozitivního. Zcela zásadní je dříve nevídaná možnost publikování vlastních názorů, která dává pojmu “svoboda slova” nový rozměr. Jednoduché šíření informací bez ohledu na vzdálenost umožňuje sdílení prostředků – nejen výpočetního času, ale i lidských zdrojů a technických prostředků. A nejde jen o vlastní názory, ale o šíření informací nezávisle nebo téměř nezávisle na finančních a technických prostředcích, nezávisle na státu nebo cenzuře. Navíc jde o způsob šíření, který nelze zastavit a kterému nelze bránit; jednou zveřejněné informace už prakticky nelze znovu skrýt, utajit či odstranit.

Tato jednoduchost publikování, sdílení a šíření informací je ale dvojsečná zbraň, kromě nebývalých možností přináší i nebývalé výzvy – ať už je to boj proti zahlcení informacemi, potřeba informace prověřovat a zpracovávat, nebo třeba nutnost více pracovat na plánování a způsobu trávení vlastního času.

Negativní důsledky můžeme zhruba rozdělit do dvou skupin. Do té první bychom mohli zařadit více či méně kriminální jevy, které existovaly už dřív, jen se do kyberprostoru rozšířily a využívají jeho výhod, především možnosti anonymity, šifrované komunikace, nebo například možnosti fyzicky umístit hardware do zemí s volnějšími zákony. Tyto jevy nejsou pro kyberprostor specifické. Z hlediska lidského, morálního i křesťanského k nim lze zaujmout jednoznačně negativní postoj – přestože se odehrávají v kyberprostoru, nebo ho nějak využívají, stále zůstávají kriminálními stejně jako když se odehrávaly mimo kyberprostor.

Do druhé skupiny negativních důsledků bychom pak mohli zařadit to, co bych stručně shrnul jako nezvládnutí nových výzev a nároků, vyplývajících z interakce s kyberprostorem. Jde například o přehlčení informacemi, závislosti na hrách, nebo třeba uvíznutí v sociálních sítích. Mezi negativní důsledky můžeme zařadit například i změnu psychického nastavení člověka, který díky tomu, že si zvykl, že vše jde rychleji a snáz, očekává i rychlé výsledky, a pokud se výsledky nedostaví dostatečně rychle, věc opouští.

Ztrácí se trpělivost, vytrvalost, cílevědomost. K této druhé skupině jevů se vrátíme v poslední části.

6. Změny přístupu

Dostupnost napojení na kyberprostor a růst jeho velikosti (ve smyslu množství dostupných informací) změnila náš způsob, jakým nakládáme s informacemi. Mnoho informací si už nepotřebujeme pamatovat. Nemusíme už ani tolik plánovat, jaké informace budeme v budoucnosti potřebovat, a v dostatečném předstihu je získávat. Navíc jsou nám některé informace dodávány v jednodušěji použitelném tvaru, takže (zdánlivě) nepotřebujeme a (reálně) ztrácíme schopnost složitější informace zpracovávat a používat.

Jako příklad lze srovnat tištěnou mapu, a navigaci založenou na GPS¹⁶, dnes dostupnou téměř v každém telefonu. Tištěnou mapu je třeba nejdříve získat. To je možné jen v omezeném množství obchodů – musím si proto budoucí potřebu použití mapy včas uvědomit a její získání naplánovat. Mapa není věcí denní potřeby, nenosím ji běžně u sebe, nesmím tedy zapomenout si ji na začátku cesty vzít s sebou. Kromě toho musím umět s mapou pracovat – správně ji zorientovat, převést si mapové značky na reálné objekty, správně zohlednit měřítko mapy. Použití navigace je mnohem jednodušší. Telefon máme téměř vždy sebou, použití navigace nemusím plánovat. Stačí zadat cílovou adresu a řídit se pokyny, které navigace dává – zde odboč doprava, zde doleva. Navigace mě často zároveň informuje o tom, jaká vzdálenost do cíle zbývá a jaký čas budu na cestu potřebovat. K vyčtení stejných informací z mapy bych potřeboval nejen znalost (k vyčtení vzdálenosti), ale i zkušenost s jejím použitím (k odhadu potřebného času).

Další oblastí, kde jsme nuceni změnit svůj postoj k informacím, je oblast jejich důvěryhodnosti. Na informace šířené v knihách a v tisku se dřív dalo spolehnout s mnohem větší jistotou než na informace dnes šířené v kyberprostoru. Informace byly před vydáním ověřovány a byly zaštitěny autoritou toho, kdo je vydal. Zdrojů nebylo tolik, takže bylo možné časem zjistit, kterým zdrojům lze důvěřovat, a kterým ne. (Jako příklad můžeme vzít státní propagandu ve státem vydávaných novinách.) V kyberprostoru je informací řádově víc, jejich zdrojů je nespočítatelné množství, a na ověření jejich spolehlivosti jednoduše nemáme kapacitu. Jediným řešením je nejspíš omezit množství zdrojů i množství přijímaných informací, a brát tyto informace jako více či méně nejisté.

¹⁶ Global Positioning System – satelitní systém pro určení geografické polohy

II. Nové světy

Rozšíření přístupu do kyberprostoru otevřelo možnost uskutečnit to, co v "reálném" světě dříve nebylo uskutečnitelné. Je možné žít fiktivní paralelní život zcela odlišný od toho skutečného – nebo třeba několik takových, navzájem odlišných životů. Můžeme zažít skutečný komunismus, kde si každý bere podle svých potřeb a přispívá podle svých možností. Můžeme najít místa, kde vládne čistá přímá demokracie, nebo demokracie zkřížená s aristokracií – vládou nejlepších. Můžeme navštívit společenství různě hierarchická, i zcela rovnostářská. Můžeme sledovat dialogy vyspělé a konstruktivní, i plamenné diskuse zcela sektářského charakteru, bez jediného argumentu, zato s použitím snad všech argumentačních faulů¹⁷, které existují.

Je na nás, podle čeho přínos nebo negativitu kyberprostoru posoudíme, ale pojďme nejdříve "nové světy" navštívit a teprve pak zaujmout stanovisko.

¹⁷ Více o argumentačních klamech lze nalézt v Edmüller Andreas, Wilhelm Thomas: *Velká kniha manipulativních technik*. Praha: Grada, 2011. Nebo velmi přehledně online na <http://www.obcanskevzdelavani.cz/work/ke-stazeni/argumentacni-fauly-A4-barva.pdf>

Vybrané příklady "nových světů"

1. Open source komunita

Open source komunita používá následující definici open source softwaru:

Open source software is made by many people and distributed under an OSD-compliant license which grants all the rights to use, study, change, and share the software in modified and unmodified form.¹⁸

Historie „open-source software“ hnutí je poměrně složitá a dlouhá. V rámci tohoto hnutí vzniklo několik podpůrných organizací. Principiálními a právními záležitostmi se zabývají například Open Source Initiative, Digital Freedom Foundation a Free Software Foundation. Mnoho dalších vzniklo na podporu konkrétních projektů.

Základní myšlenkou hnutí je to, že je lepší výsledky své práce navzájem (zdarma) sdílet, a na vývoji softwaru spolupracovat, než aby se opakoval vývoj toho, co už bylo vyvinuto jinde. To je samozřejmě možné jen proto, že software je v podstatě „záznam myšlenky“, a ne fyzický produkt. Je proto možné ho libovolně kopírovat a napodobovat bez toho, že by jeho původní vlastník byl o něco ochuzen.¹⁹ Důležité je, že veřejně je dostupný nejen funkční program, ale i jeho zdrojové kódy, tedy vlastní zápis logiky fungování programu. Kdokoliv tak může tuto logiku zkontrolovat, případně opravit nebo vylepšit. Navíc je možné se tímto způsobem učit od zkušenějších a zlepšovat tak své znalosti.²⁰

Je zajímavé, jak velkého rozšíření myšlenka Open Source dosáhla. Ve světě přece jen není úplně běžné, aby lidé dávali zdarma k dispozici to, co pracně vytvořili. Výsledky práce tohoto hnutí navíc potvrzují, že základní princip dát přednost spolupráci před soutěžením, je správný. Některé produkty se kvalitou i použitelností vyrovnají nebo i překonají svou komerční konkurenci. Mnoho technologií vytvořených v rámci tohoto hnutí se stalo de facto i de iure standardem ve své oblasti²¹.

V posledním desetiletí se začala šířit i myšlenka Open Source Hardware, vycházející z podobného principu. Týká se ale skutečných, fyzických výrobků. „Otevřeným“, tedy

¹⁸ Open Source Initiative. *Frequently Answered Questions*. [2. 10. 2019] <https://opensource.org/faq>

¹⁹ To může vypadat jako zjednodušené tvrzení, zdánlivě pomíjím to, že i autor softwaru musí z něčeho žít, a problematiku autorských práv vůbec. V případě open-source projektů je autor buď živ z jiných zdrojů, a do projektu přispívá ve svém volném čase, nebo je za svou práci placen někým, kdo projekt využívá a souhlasí s tím, aby se upravené dílo dále volně poskytovalo.

²⁰ Přehled a shrnutí výsledků výzkumů o principech a výsledcích OSSD z let 1999-2007, tedy z období, kdy OSSD začalo být bráno vážně, lze nalézt v: SCACCHI, Walt. Free/Open Source Software Development: Recent Research Results and Methods. *Advances in Computers*. 2007/12/31, 69, 243-295.

²¹ Viz např. standardy shromažďované a schvalované organizací World Wide Web Consortium na www.w3c.org.

volně přístupným k použití i modifikaci, zde má být popis způsobu výroby, např. výkresy, schémata, pracovní postupy.

2. Wikipedia

Wikipedia sama sebe popisuje takto:

Wikipedia je mnohojazyčná online encyklopedie vytvořená a udržovaná jako projekt otevřené spolupráce s otevřeným obsahem, na jejíž tvorbě spolupracují dobrovolní přispěvatelé z celého světa. Je to největší a nejoblíbenější všeobecné referenční dílo na World Wide Webu; je jednou z nejpůvodnějších webových stránek vůbec.²²

Princip Wikipedie je založen na zcela otevřeném přístupu ke zpracování jednotlivých encyklopedických hesel. Kdokoliv může přidat nové heslo, kdokoliv může jakékoliv heslo změnit – rozšířit ho, jen opravit nějakou chybu, nebo heslo zcela přepsat. Podstatnou vlastností Wikipedie je to, že se uchovává kompletní historie hesla. Pokud tedy někdo, ať už úmyslně, nebo omylem, obsah poškodí, může ho opět kdokoliv vrátit do libovolného předchozího stavu. Každé heslo musí splňovat určité kvalitativní požadavky, např. požadavek na vyváženost a ověřitelnost. V případě sporu proběhne diskuse, každá strana předkládá své argumenty a návrhy, a teprve když dojde ke shodě, je provedena změna hesla – snahou opět je, aby byly zmíněny i menšinové názory. Vylepšením z posledních let je, že hesla, která požadavek na kvalitu nespĺňují, jsou automaticky viditelně označována.

Wikipedia je příklad komunity, která je otevřená všem, ale zároveň má své samočistící mechanismy, takže osoby neschopné diskuse a argumentace, nebo úmyslní škůdci své pokusy časem vzdají, a osoby zodpovědné a cílevědomé mají možnost získat vyšší práva např. pro řešení sporů. Výsledkem její práce je přitom v průměru velmi kvalitní zdroj informací, ze kterého mohou čerpat opravdu všichni. Kolaborativními prostředím tohoto typu se zabýval A. Brunse, který pro ně definoval 4 základní charakteristiky:

1. Různorodá komunita dosáhne lepšího výsledku než specializovaný tým kvalifikovaných autorů.
2. Každý člen komunity může být tvůrcem i uživatelem zároveň, protože sám vytváří nové příspěvky a současně sleduje tvorbu ostatních.
3. Výsledky nejsou nikdy zcela definitivní. Každý je může doplnit, či opravit.
4. Výsledný produkt je vždy společným vlastnictvím komunity, která ho vytvořila.²³

Existují i další projekty, které jsou méně známé, ale s neméně zajímavými výsledky. Je to například OpenStreetMap.org, kde množství lokálních dobrovolníků vytváří volně dostupné digitální mapy na základě GPS stop. Mapy vytvořené v rámci tohoto projektu

²² Online [<https://cs.wikipedia.org/wiki/Wikipedie>]

²³ BRUNS, Axel. *Blogs, Wikipedia, second life and beyond*. s. 30. Podle BEŠŤÁKOVÁ, Martina. *Proměna komunikačních modelů v kyberprostoru*, s.30.

jsou velmi spolehlivé a jsou využívány i v rámci komerčních aktivit. Dalším příkladem je Zooniverse – zde dobrovolníci třídí a zpracovávají data vytvořená během vědeckých výzkumů, která nejsou přímo zpracovatelná počítači, a zároveň je těchto dat příliš velké množství na to, aby je zpracoval jeden člověk nebo malý vědecký tým. Dobrovolníci zde například třídí fotografie z fotopastí umístěných v divočině a filtrují ty, kde je zachycené zvíře od těch, které byly zachyceny např. kvůli pohybu větví. Jiní zkoumají astronomické snímky, záznamy z urychlovače částic, nebo přepisují naskenované archivní záznamy z 1. světové války. Na základě takto dobrovolníky zpracovaných dat vzniklo už přes 250 vědeckých publikací²⁴.

²⁴ Zooniverse. *Publications*. [20. 3. 2020] <https://www.zooniverse.org/about/publications>

3. Znalostní a diskusní fóra

Princip diskusních fór je starší než internet. Objevil se v dobách, kdy se počítače nepropojovaly všechny navzájem, ale připojovaly se krátkodobým (vytáčeným) připojením k centrálním serverům, tzv. BBS (bulletin board system), ze kterých si stahovaly nebo na které ukládaly informace. K těmto serverům se v jednu chvíli mohlo připojit jen velmi málo počítačů (řádově jednotky, často jen jeden). Proto komunikace neprobíhala synchronně v jednom okamžiku, jak to známe z dnešních prostředků typu Whatsapp, Messenger a jiných tzv. chatů [četů], ale rozprostřeně v čase.

Tento princip se osvědčil, takže zůstal zachován i v době, kdy je rychlé a trvalé propojení počítačů běžnou záležitostí. Na rozdíl od sociálních sítí jako je Facebook nebo Twitter, kde o tom, jaký obsah bude uživateli nabídnut, rozhoduje naprogramovaná „intelligence“, diskusní fóra mají obsah tříděný hierarchicky podle témat, a o konzumovaném obsahu tak rozhoduje sám uživatel. Na dlouhodobě největším diskusním serveru reddit.com najdeme v současnosti kolem 120 tisíc tematických „komunit“, s měsíčním přístupem přes 400 milionů uživatelů²⁵.

Zajímavým sociálním prvkem, který se v průběhu času na diskusních fórech objevil, je hodnocení diskusních příspěvků, a zprostředkovaně i diskutujících. Uživatelé mají možnost každý příspěvek označit kladně či záporně, součet těchto hodnocení pak naznačuje kvalitu tohoto příspěvku. Velmi kladně hodnocené příspěvky a témata pak mohou dostávat přednost v zobrazení, nebo je jejich zobrazení zvýrazněné. Ze součtu hodnocení příspěvků pak vyplývá hodnocení jejich autora, často označované jako karma uživatele. Na úroveň hodnocení uživatele je pak někdy navázáno rozšíření nebo naopak omezení práv tohoto uživatele – například možnost upravovat nebo mazat příspěvky. Získávání lepší „karmy“ je pak pro některé uživatele motivací pro další přispívání, protože působí jako ocenění kvalitní aktivity a poskytuje jakýsi pocit úspěšnosti.

Zvláštním případem diskusních fór jsou fóra znalostní, kde každé diskusní vlákno začíná příspěvkem, ve kterém je položena otázka nebo definován problém. Odpovědi na tento příspěvek se pak pokouší přijít s řešením daného problému. Příkladem mohou být všeobecné servery Quora a AllAnswered, nebo více expertní ExpertsExchange a programátorský StackOverflow. Zde působí hodnocení uživatelů na autory ještě více motivačně, protože vysoké hodnocení svým způsobem funguje jako ocenění autorových expertních znalostí.

²⁵ Reddit. *Reddit by the Numbers*. [1. 2. 2020]. <https://www.redditinc.com/#section-3>

4. Facebook, Google

Facebook a Google jsou dvě navzájem zcela odlišná prostředí nebo služby, ale jedno mají společné – více či méně vědomou a dobrovolnou ztrátu soukromí jejich uživatelů.

Facebook je dnes nejrozšířenější obecná sociální síť. Pojem „sociální síť“ má i obecnější smysl, ale zde ho používám ve smyslu konkrétního typu komunikačního prostředku v prostředí kyberprostoru. Takovou sociální síť bychom mohli definovat jako „internetovou službu, která umožňuje jednotlivým uživatelům vytvářet v rámci dané sítě veřejný nebo částečně veřejný profil své osoby. Uživatelé zde mohou vytvářet seznamy svých kontaktů (na Facebooku tzv. přátel), sdílet s nimi svůj profil a procházet jejich profily včetně seznamu jejich kontaktů!“. Za první takovou síť je považováno SixDegrees.com, která vznikla v roce 1997.²⁶

„Vznik a vývoj sociálních sítí způsobil posun v online komunikaci. Zatímco webové stránky byly zaměřené na svůj obsah, sociální sítě jsou orientované na své uživatele. Nezáleží na jejich obsahu a zaměření, ale na lidech. Jsou to egocentrické sítě s individuem uprostřed jeho vlastní komunity. Virtuální svět Facebooku, Twitteru aj. je tvořen sítěmi kontaktů, ne skupinami.“²⁷

Čím je Facebook (a některé jiné sociální sítě) specifický v souvislosti se ztrátou kontroly nad soukromím? Uživatel Facebooku sice má možnost omezit, kdo má k jeho profilu přístup, kdo může vidět jeho příspěvky a jiné aktivity v rámci sítě i mimo ni, ale zároveň je v něm cíleně budován pocit bezpečí, bytí mezi přáteli. Tento pocit u mnoha uživatelů způsobí, že omezení přístupu nepoužívají. I v současnosti, kdy se na toto téma více upozorňuje²⁸, rozumné uvažování je překonáváno falešným pocitem bezpečí, zvláště u mladistvých.

Společnost Google je známá především díky svému internetovému vyhledávači. Její záběr je ale daleko širší. Kromě jiného je spoluvůdcem operačního systému Android, který je určený pro mobilní telefony. Tento operační systém používá 75 % tabletů a mobilních telefonů²⁹. Android je úzce svázán s tzv. Google účtem, unikátním pro každého uživatele. Tento účet se využívá primárně k identifikaci uživatele, k zálohování jeho dat a k synchronizaci dat mezi různými zařízeními jednoho uživatele. Uživateli to velmi zjednodušuje používání zařízení i např. přechod na nové zařízení se stejným operačním systémem. Platí za to ale daň, kterou si většina lidí neuvědomí.

²⁶ DANAH M. Boyd, ELLISON B. Nicole: Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2008

²⁷ BEŠŤÁKOVÁ, Martina. *Proměna komunikačních modelů v kyberprostoru*, s. 34

²⁸ Viz např. český dokumentární film *V síti* (2020), nebo projekt „Bud' safe online“ podporovaný MŠMTČR.

²⁹ statcounter. *Mobile Operating System Market Share Worldwide*. [15. 12. 2019]. <https://gs.statcounter.com/os-market-share/mobile/worldwide>

Google o uživateli má mnoho informací – zná jeho kontakty, ví, kde a kdy se pohyboval v reálném světě i v kyberprostoru, co kdy koupil, jaká místa hledal v online mapách... Další informace získává z aplikací, které uživatel na svém zařízení používá, a která také mohou vyžadovat ověření Google účtem. Navíc umí všechny tyto informace zpracovat a propojit je s informacemi, které má o ostatních uživateli.

Tomuto způsobu sledování se dá vyhnout jen za cenu ztráty pohodlí, které takové propojení aplikací a OS přináší. Největší konkurent Googlu v oblasti mobilních zařízení, Apple, totiž používá úplně stejné praktiky. A dohromady mají tito dva giganti pod kontrolou 99 % trhu. V posledních letech jsou tyto způsoby nakládání s informacemi nejen kritizovány, ale objevují se i snahy o jejich regulaci, například v rámci Evropské unie. Nastavení takové regulace je ovšem velmi složité právě proto, že se jedná o nakládání s nefyzickými entitami v kyberprostoru, a na to není právní systém připravený. Už jenom nenapadnutelně určit, pod čí jurisdikci patří regulace čehosi, co nemá jasný fyzický výskyt, je pro právní systém výzva.

5. Online hry

Počítačové hry jsou rozporuplným fenoménem. Diskutuje se o jejich škodlivosti na psychiku a sociální sféru života hráče, bylo o nich napsáno mnoho studií s různými závěry. V souhrnu by se dalo říct, že i když hraní počítačových her u někoho splňuje část znaků závislosti, kromě extrémních případů se o závislost nejedná. Množství času tráveného hraním počítačových her není vhodné kritérium závislosti.³⁰

„... je obtížné připsat jasný kauzální vliv nadměrného hraní počítačových her na konkrétní následné psychosociální obtíže. Snížený výkon ve škole či práci, interpersonální konflikty, nízké sebehodnocení, pocity úzkosti a depresivita – vše může být nejen následkem nadměrného hraní, ale zároveň i jeho příčinou. Hry nabízejí možnost úniku a uvolnění před tíživou situací. Nadměrná fixace na virtuální svět ale může tyto jevy dále zhoršit. ... Naopak přímý kauzální vliv je na fyzické zdraví hráčů.“³¹

Zvláštním případem jsou online hry pro více (i tisíce) hráčů, pro které se vžila zkratka MMO hry z anglického „Massively Multiplayer Online“:

„Sociální aspekt je jedním z největších lákadel MMO her. Oproti vžitě představě se nejedná o asociální aktivitu, ale naopak je pro úspěch třeba komunikace a kooperace s dalšími hráči. Hráči se zpravidla sdružují do stálých skupin, ve kterých tráví většinu herního času. Pro řadu hráčů může být hra dokonce jen doprovodem ke komunitě, která kolem ní vznikla. V rozporu s laickou představou mají takovéto sociální vztahy i oporu v realitě – řada hráčů inklinuje k hraní s již známými lidmi (například v případě spolužáků), či naopak organizují setkávání lidí v realitě, ač se potkali teprve ve hře.“³²

Z citovaného plyne, že hráčům pobyt ve virtuální realitě hry v mnoha případech pomáhá překonat složitou životní situaci – například když mladí lidé přechází z jednoho stupně školy na druhý a jejich sociální okolí se proměňuje.

Za zamyšlení ovšem stojí, jestli tento způsob překonávání složité životní situace je správný. Není to únik před realitou? Nenaucí se tak člověk těžkostem vyhýbat, schovat se v kyberprostoru do doby, než složitou situaci vyřeší někdo jiný nebo čas, místo aby se k realitě postavil čelem a těžkosti aktivně překonal? I úspěch zmiňovaný v citátu výše je pochybný. Není to falešný pocit zisku a úspěšnosti, když k úspěchu vedou znalosti a schopnosti v reálném světě nepoužitelné? Nebo je to reálný úspěch v disciplíně reálné jiným způsobem, než na jaký jsme byli dosud zvyklí? Je opravdu úspěch například špičkového šachisty pro život užitečnější, než úspěch v online hře?

Samostatnou skupinou v kategorii MMO her jsou virtuální světy, z nichž asi nejznámější je Second Life. S online hrami mají virtuální světy mnoho společného, přesto jsou velmi specifické tím, že zde není žádný úkol, žádný příběh, uspokojení hráče vyplývá jen z absolutní volnosti toho, kým může být. V těchto světech má hráč svého

³⁰ CHARLTON, J. P., DANFORTH, I. D. Distinguishing addiction and high engagement in the context of online game playing. *Computers in Human Behavior*, 2007, č. 23, s. 1531-1548

³¹ BLINKA, Lukáš. *Online závislosti*. Praha: Grada, 2015. S. 117.

³² Tamtéž s. 113

avatare, jehož vzhled může měnit. Prostřednictvím svého avatare se setkává s ostatními hráči. Ve většině takových světů existuje virtuální ekonomika, kterou hráč využívá k tomu, aby získal prostředky na zlepšování avatare nebo na pořízení virtuálního majetku. Existují i pokusy využít možnosti virtuálních světů v medicíně s cílem umožnit různě postiženým lidem zažít život bez omezení, nebo si od svého postižení psychicky odpočinout.³³

6. A další...

Je mnoho dalších fenoménů, které zapojení kyberprostoru do našich životů přineslo. Mohli bychom mluvit o průniku politiky do kyberprostoru, o reálné válce ve virtuálním prostředí, o důsledcích pro ekonomiku států a ekonomii obecně. Pokusil jsem se ale vybrat příklady změn, které se dotýkají především stylu života jednotlivců, protože vztah jednotlivce ke kyberprostoru je to, o co mi v této práci jde.

³³ Virtual Ability Inc., www.virtualability.org, nebo Starlight Children's Foundation (ukončený projekt)

III. Dopady na člověka a na jeho životní styl

Tato kapitola se věnuje tomu, jak v přechozích kapitolách zmíněný vývoj technologií a změny ve stylu komunikace zasahují jednotlivce, jaké pro něj mají přínosy a následky. Na příkladech zde bude stručně ukázáno, co k této nové situaci člověka říká učení církve.

1. Lidská důstojnost

Důstojnost člověka se v křesťanském pojetí odvozuje od toho, že každý člověk byl stvořen jako jedinečný Boží obraz. Ve světském právu je důstojnost hodnotou, kterou je člověk nahlížen jako individuum a současně jako sociální tvor s příslušností k lidskému společenství. Důsledkem lidské důstojnosti je v dané kultuře obecně uznávaný soubor nepsaných pravidel, která nemohou být překračována bez toho, aby lidskou důstojnost narušila.³⁴ Součástí lidské důstojnosti je i dobrá pověst, na kterou má každý člověk právo.³⁵

Sv. Jakub ve svém listu říká „[Jazykem] chválíme Pána a Otce, jím však také proklínáme lidi, kteří byli stvořeni k Boží podobě. Z týchž úst vychází žehnání i proklínání.“³⁶ Moc slova je velká, a slovo vyřčené v kyberprostoru může být mnohem nebezpečnější než slova vyřčená osobně, a to z několika důvodů. Jeden z důvodů je, že je velmi jednoduché o druhém člověku říct něco špatného tak, že se toto slovo dostane k velkému množství lidí. Další důvod je, že toto slovo mohu pronést anonymně, takže za něj (zdánlivě) nejsem zodpovědný a nejsem za něj postižitelný. Škody na cizí pověsti se tedy v kyberprostoru páchají snadněji, nepostižitelněji a s většími následky.

Jedním z práv, které se vážou k lidské důstojnosti, je právo na soukromí. Na naše soukromí ale v kyberprostoru často není brán zřetel. Tím, že se pohybujeme v kyberprostoru, necháváme za sebou stopy, které jsou veřejně dostupné. Jiné informace jsou úmyslně sbírány společnostmi, které na internetu nebo v mobilních sítích nabízejí své služby – většinou jsou tato data využívána pro marketingové účely, ale co může zabránit jejich zneužití? Sbírat o nás informace už může nejen náš telefon, ale i naše auto. Informace o nás, často i informace citlivé, jsou tak dostupné lidem, kterým bychom je jinak sami dobrovolně neposkytli. Naše selhání a chyby mohou být nesmazatelné

³⁴ Více k tématu lidské důstojnosti např. FISCHER, Ondřej; MILFAIT, René. *Etika a lidská práva v sociální práci*. Praha: Centrum sociálních služeb, 2008

³⁵ PT, čl. 12.

³⁶ List Jakubův 3, 9-10.

zapsány, a my ztrácíme možnost začít znovu s čistým štítem. Svou bezstarostností ohrožujeme vlastní důstojnost, nejsme totiž zvyklí tímto směrem uvažovat a své soukromí si hlídat. Mladší generace, která je zvyklá na sociální sítě, už někdy dokonce smysl pro soukromí částečně ztrácí. Psychologické průzkumy říkají, že „řada zejména mladších uživatelů sociálních sítí se prezentuje, jako by byli na permanentním sňatkovém trhu, kdy se snaží vypadat více fyzicky a sociálně atraktivně.“³⁷

Pro prožívání své důstojnosti potřebujeme opravdové mezilidské vztahy, ve kterých je naše důstojnost respektována a ve kterých se zároveň rozvíjí. Můžeme si položit otázku, zda vztahy budované a prožívané v kyberprostoru jsou z tohoto pohledu dostatečné. Jak moc tyto vztahy odpovídají vztahům prožívaným v běžné realitě?

Pokud uživatel navazuje partnerský či kamarádský vztah přes internet, zaměřuje se na jiné vlastnosti potencionálního protějšku, než jakých si všímá při reálných setkáních. Fyzická blízkost je důležitou vlastností reálných přátelství a vztahů. V jakémkoliv vztahu po síti je blízkost nahrazena frekvencí komunikace, internetový vztah může být mnohem silnější než vztah reálný. Důvodem je právě to, že zatím neznámému člověku na internetu se díky anonymitě snadněji odhalíme, a toto odhalení pak posiluje efekt navrácení se.³⁸

Ke zvážení se nabízí i myšlenka, jak je u online vztahů respektována celistvost člověka jako duše a těla. Podle sociologických výzkumů jsou takové vztahy velmi otevřené, ale reálná fyzická podoba člověka je často tou nejutajovanější informací.

„Člověk je jednota duše a těla. Jakožto tělesná bytost v sobě zahrnuje prvky hmotného světa; v něm dosahují svého vrcholu a pozvedají hlas k svobodnému chválení Stvořitele. Člověk nesmí pohrdat tělesným životem, nýbrž **naopak je povinen považovat své tělo za dobré a hodné úcty**, poněvadž bylo stvořeno Bohem a posledního dne má být vzkříšeno.“³⁹

Napadají mě dvě možnosti, proč člověk svou fyzickou podobu skrývá. Buď své tělo nepovažuje za dobré, nebo ho za dobré považuje, ale ve vztahu se necítí natolik bezpečně, aby svou podobu odkryl. Druhá možnost je pro internet typičtější, souvisí totiž s na internetu běžnou anonymitou – důsledkem anonymity je pocit bezpečí, a to přináší už zmiňovanou větší otevřenost.⁴⁰ Jaká je ovšem kvalita anonymního vztahu, když už v jeho základu je nedůvěra? Není takový vztah jen využíváním člověka na druhé straně k naplnění vlastních potřeb?

³⁷ SIIBAK, A. Constructing the Self through the Photo selection – Visual Impression Management on Social Networking Websites. *Cyberpsychology Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 2009, č.3.

³⁸ Wallace, P. *The psychology of the internet*. Cambridge: Cambridge university press. 1999. S. 133-155.

³⁹ GS 14

⁴⁰ Wallace, P. *The psychology of the internet*. S. 133-155.

2. Anonymita a její následky

Možnost vystupovat v kyberprostoru anonymně nebyla zamýšlenou vlastností, vyvinula se historicky. Dokud byly počítačové sítě ve správě armádních, vědeckých a později akademických institucí, každý uživatel byl ověřen správcem sítě, který do sítě uživateli uděloval přístup. Uživatelé neměli možnost se do počítače dostat jinak než zadáním svých osobních identifikačních údajů. Zabezpečení bylo nastavené na vstupním bodě, při další komunikaci v síti už se ověření uživatele a jeho oprávněnost k činnosti předpokládala. Pro toto důvěryhodné prostředí byly také vytvořeny komunikační protokoly, mnohé z nich nebyly nijak zajištěny proti zneužití. Protokoly zůstaly, ale prostředí se svým otevřením světu změnilo. Ve chvíli, kdy je uživatel správcem svého vlastního počítačového systému, už není ověřen jinou, důvěryhodnou osobou, a může se vydávat za kohokoliv.

Anonymita sama o sobě není nutně špatná. Například v politických zřízeních nepříznivých lidské svobodě, zvláště svobodě slova, může člověku umožnit vyjádřit svůj názor, nebo jinak užít svou svobodu bez ohrožení ze strany státu.

„Rozhodně se zastáváme svobody projevu a volné výměny myšlenek. Svoboda hledat pravdu a poznávat ji je základním lidským právem a svoboda projevu je úhelným kamenem demokracie. To vše též vyžaduje, aby člověk – pokud zachovává mravní řád a obecnou prospěšnost – mohl svobodně hledat pravdu, projevovat i rozšiřovat své názory a pěstovat jakékoliv umění a aby byl pravdivě informován o veřejných událostech. Veřejné mínění, které je „podstatným vyjádřením společenské povahy člověka“ absolutně vyžaduje možnost vyjadřovat své pocity a myšlenky.“⁴¹

Svoboda projevu je sice základním lidským právem, ale s rozvojem anonymního internetu se obsah tohoto pojmu posunul do roviny, která je odlišná od té původní. Dnes se svobodou projevu, nejen na internetu, myslí jakékoliv projevy – kromě tvrzení založených na faktech a znalosti problematiky, i pomluvy a lži bez ohledu na skutečnost.

I v demokratické společnosti ale může být anonymita přínosná, třeba pro osoby nějakým způsobem sociálně oslabené, které nemají odvahu promluvit osobně o svých problémech. Ty si pak mohou vyžádat radu nebo pomoc anonymně. Tito lidé se svěřují do prostoru, nikoliv konkrétním lidem s obličejí. Odlišnění prostoru internetu je výhodou pro ty, kdo potřebují pomoc.

Na druhou stranu, sociologickými výzkumy⁴² P. Zimbarda je už od začátku 70. let doložena souvislost mezi anonymitou a násilným, krutým a agresivním chováním.

⁴¹ Etika na internetu, kap.12

⁴² ZIMBARDO, P. G. The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. In W. D. Arnold & D. Levine (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation*, Lincoln: University of Nebraska, 1969, s. 237-307.

Pozdější navazující studie⁴³ potvrzují takové negativní projevy, pokud se dotyčný domnívá, že není rozpoznatelný, protože je schovaný v davu, nebo protože není jasné, kdo je na druhé straně obrazovky.

V reálném životě existuje společenský řád, který je postaven na sociální kontrole jednotlivce ostatními. Tato kontrola nám dává mantinely přípustného chování, které udržují celý řád. Jenže na internetu taková kontrola prakticky neexistuje. Anonymita člověku přináší pocit, že prostředí internetu je vyjmuté ze sféry zákonů a pravidel morálky, že je za své jednání nepostižitelný – neuvědomuje si ale, že nepostižitelnost ho nezbavuje zodpovědnosti.

Řešením by bylo umožnit přístup k internetu jen s ověřenou identitou, mnohé právně kritizované jevy by se tím vyřešily, nebo alespoň omezily. Toto řešení má ale také mnohé nedostatky, jak kvůli již zmíněným přínosům anonymity pro některé uživatele, tak v souvislosti se ztrátou soukromí, zmiňovanou v kapitole II.4. Opravdu ověřitelná identita se proto dnes řeší jen v souvislosti s online službami státní správy, bank a dalších institucí – obecněji řečeno tam, kde je mezi komunikujícími stranami právní vztah, se kterým komunikace souvisí.

⁴³ BARLETT, C. P., GENTILE, D. A., & CHEW, C. Predicting cyberbullying from anonymity. *Psychology of Popular Media Culture*, 2016, č.5, s. 171-180.

JOINSON, A. N. Self-disclosure in computer-mediated communication: The role of self-awareness and visual anonymity. *European Journal of Social Psychology*, 2001, č.31, s. 177-192.

3. Svoboda vs. závislost

Svoboda⁴⁴ je mohutnost, zakořeněná v rozumu a ve vůli jednat nebo nejednat, udělat to či ono, a tak sama od sebe konat vědomé skutky. Čím víc člověk koná dobro, tím více se stává svobodným. Svoboda činí člověka odpovědným za jeho skutky v takové míře, v jaké jsou dobrovolné.

Závislost na bytí a činnosti v kyberprostoru by se mohla zařadit mezi behaviorální závislosti. Na rozdíl od závislosti na návykových látkách je u ní těžší rozlišit mezi normálním a nadměrným chováním. Na její definici a její pozici vůči ostatním poruchám sebekontroly ještě mezi odborníky nedošlo ke shodě⁴⁵. Přesto můžeme rozlišit několik prvků, které jsou pro online závislost typické. Jsou to⁴⁶:

1. excesivní užívání internetu spojené se zanedbáváním základních potřeb a ztrátou pojmu o čase
2. syndrom z odnětí, který se může projevat jako depresivní stav, pocity vzteku a napětí
3. rostoucí tolerance – potřeba vyšší „dávky“;
4. negativní následky v životě postiženého, včetně zanedbávání povinností, únavy, hádek a lhaní o objemu času stráveného online aktivitami

Kyberprostor může dát naší svobodě nový prostor – ke konání skutků, které bychom jinde konat nemohli, nebo by jejich konání pro nás bylo jinak obtížnější. Příležitostí se dá najít mnoho. Studium, vyučování, kontakt s blízkými, kteří jsou fyzicky daleko, ale i příležitost k zábavě a odpočinku.

Proč mnoho lidí svou svobodu nezvládne a upadá do závislosti na bytí v novém prostoru? Jedna z příčin problému může být přímo v základu toho, co kyberprostor přináší. To, co je jeho výhodou, je zároveň i pastí: mnoho činností je jednodušší provádět v kyberprostoru než v reálném světě, ať už skutečně, nebo jen na úrovni psychiky. Přitažlivost této vlastnosti kyberprostoru je v rychlém a snadném uspokojení. Možnost rychle sdělit myšlenku, rychle se zabavit, rychle koupit, rychle zjistit. To vše bez velké námahy, z pohodlí křesla. Stručně bychom to mohli shrnout jako okamžité uspokojení bez investic. Pokud člověk chce něčeho dosáhnout v reálném světě, musí i něco investovat, práci, čas, peníze. Například pokud chci s někým sdílet myšlenku, musím se

⁴⁴ Podle KKC čl. 1731, 1733, 1734

⁴⁵ BLINKA, Lukáš. *Online závislosti*. Praha: Grada, 2015. S. 25.

⁴⁶ tamtéž, s. 32.

vydat na cestu a navštívit ho, nebo napsat dopis a ten odnést do schránky. Pokud chci navázat vztah s jinou osobou, musím najít odvahu k tomu ji oslovit, riskovat nepochopení nebo odmítnutí tváří v tvář – nestačí jen kliknout a přidat si člověka do seznamu přátel.

Dalším lákadlem je možnost aktivity podle chuti střídat, případně provádět jich víc najednou – mizí pak obtížná nutnost volby. Proč si k online přednášce na YouTube nepustit trochu hudby, na druhé obrazovce přenos oblíbeného sportu, a pro jistotu nezkontrolovat zpravodajství? Výsledek je ale ztráta schopnosti se na jednu aktivitu soustředit, dokončit ji a pak teprve začít další. Možnosti jsou zdánlivě neomezené, člověk má pocit výkonnosti, protože toho stihl tolik najednou – ve skutečnosti byl pouze zahlceným pasivním příjemcem, kterému ani jedna z aktivit nepřinesla to, co mohla, ať už to bylo ve zmiňovaném příkladu cokoliv – ponaučení, odpočinek nebo zábava. Reálným výsledkem je spíše únava, frustrace a snaha stihnout toho při další příležitosti ještě víc.

Chybí zde pochopení, že (alespoň z křesťanského pohledu) správně prožívaná svoboda není nezávislost na Bohu, volnost dělat cokoliv. Sv. Petr ve svém listu říká: „*Jste svobodni, ale ne jako ti, jimž svoboda slouží za plášť nepravosti, nýbrž jako služebníci Boží.*“⁴⁷ Nesprávně prožívaná svoboda nás vede k minutí cíle, ke hříchu, ke snaze naplnit svůj život množstvím místo kvality. A naopak, při správně prožívané svobodě se musíme rozhodovat, co je dobré, co dobré není, případně co je lepší, a podle toho volit, co dělat a co nedělat. „*Existence spočívá v praktikování aktu svobody, poněvadž když se neprojeví, redukuje se naše bytí na úroveň věci.*“⁴⁸ Přijetí správné volby a její plnění nás pak naplňuje a uspokojuje, i když nestihneme zažít „všechno“.

⁴⁷ 1. Pt 2,16.

⁴⁸ LAVELLE, L. *Traité des Valeurs*. Presses universitaires de France, Paris. 1951. in EVDOKIMOV, Paul. *Žena a spása světa*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2011.

4. Slučitelnost s křesťanským životem – etika v kyberprostoru

Křesťanský život je životem následování Krista. Jakým způsobem máme dnes následovat Krista v prostoru, který v Ježíšově době neexistoval? Ježíš nežil ani ve středověku, ani v novověku. Tato období měla také své novoty, které v Ježíšově době nebyly, a přesto jsme se jako křesťané s těmito obdobími vyrovnali a cestu následování jsme našli. Také dnešní doba se svou rychlostí technického pokroku je pro křesťany výzvou k hledání nové cesty, po které můžeme následovat Krista a být tak k Božímu obrazu.

I řekl Bůh: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby. Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.“⁴⁹

Svět byl člověku dán, aby mu vládl a spravoval ho, ne k tomu, aby jím byl ovládán. Vládnutí v biblickém smyslu však není využívání moci k vlastnímu prospěchu na úkor ovládané věci, ale vedení k tomu, aby daná věc prospívala a přinášela užitek. Lidé mají nad světem panovat tak, jako zahradník panuje nad svou zahradou, ne jako svévolný ničitel.⁵⁰ Toto lze aplikovat i na bytí v kyberprostoru – s životem křesťana je slučitelné, dokud rozšiřuje lidskou svobodu a jeho schopnost přinášet užitek, ale není s ním slučitelné, pokud je zneužíváno nebo přináší závislost.

Jestliže člověk kyberprostor využívá k posílení svého pocitu moci (např. v online hrách i jinde), pro získání nezávislosti (např. skrze pocit nepostižitelnosti díky anonymitě), nebo pro nezdravé uspokojování svých potřeb (např. sociálních, emočních, sexuálních), pak podléhá pokušení, kterému Ježíš na poušti odolal⁵¹. Dáblové nabídky Ježíši se dají také vysvětlit právě tak – jako pokušení k získání moci („*Tobě dám všechnu moc a slávu*“), k projevu nezávislosti („*Jsi-li syn Boží, vrhni se dolů*“), k uspokojení jeho potřeb proti řádu („*řekni tomuto kamení, ať je z něho chléb*“). Zároveň to jsou všechno pokušení, která zpochybňují jeho identitu („*Jsi-li syn Boží...*“). Vědomí vlastní identity, její odolnost, je také to, co je zkoušeno a pokoušeno při našem bytí v kyberprostoru. To, zda má člověk potřebu nějak svou identitu posilovat, nebo ji má pevně zakotvenou v Bohu, je důležité při odolávání pokušení vždy, nejen v kyberprostoru.

Základem Ježíšovy etiky je podle evangelií dvojí přikázání lásky⁵², lásky k Bohu, a lásky k člověku, včetně lásky k sobě samému. Tato přikázání lze také použít jako měřítko lidské činnosti nejen v běžné realitě, ale i v kyberprostoru. Člověk se může ptát,

⁴⁹ Gn 1,26.

⁵⁰ SEDLÁČEK, Tomáš. *Ekonomie dobra a zla*. Praha: 65. pole, 2009. S. 93-94.

⁵¹ Lk 4,1-13

⁵² POKORNÝ, Petr a Ulrich HECKEL. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013. S.496 a 607.

jak konkrétně může tato přikázání naplňovat, a zda jeho konání je projevem lásky. Nejde tu o jakési prvoplánové projevy lásky, naopak. Například když člověk poctivě pracuje, projevuje svou lásku k Bohu svou poslušností, a zároveň své rodině, kterou jeho práce živí, bez ohledu na to, zda pracuje s lopatou nebo s klávesnicí.

„*Etika, kterou se řídí křesťané, je konkrétní a ptá se po konkrétním Božím přikázání dnes, tady, mezi námi, pro nás.*“⁵³ Etika sama o sobě není závislá na tom, v jakém prostředí se člověk pohybuje. Liší se situace, na které je třeba ji aplikovat, a způsoby, jakými je aplikována. V anonymitě kyberprostoru se ale mohou vytříbit reálné důvody, z jakých se člověk chová eticky či neeticky. Projeví se, zda se chová eticky z přesvědčení, nebo je důvodem jeho etického chování jen strach z přistižení při chování neetickém, a případné následky – trest nebo ostuda. Vždyť je mnoho lidí, kteří by v kamenném obchodě neukradli ani rohlík, ale nemají sebemenší morální problém s používáním pirátské kopie programu za tisíce korun s odůvodněním, že „je tak drahý, že si ho obyčejný člověk nemůže koupit“. Stejný argument by jim ale u jakékoliv fyzické věci přišel nesmyslný. Pokušení se nezměnila, jen se převlékla do nového kabátu. Etika se také nezměnila, ale je třeba promýšlet, jak ji nově správně aplikovat.

„Jak jednotliví lidé, tak i celé instituce a společnosti potřebují nějaký druh morálního systému a nějaké morální principy, které by řídily jejich rozhodování a jejich akce. Není možné se spoléhat na samotný právní systém, protože zákony nenahrazují ani nemohou nahradit morálku.“⁵⁴

Bohužel se v kyberprostoru právě toto tvrzení potvrzuje. Velké množství lidí se necítí vázáno morálními principy samotnými, ale v reálném světě se jimi řídí jen proto, že je k tomu vede právní systém a veřejný dohled. V kyberprostoru se necítí být vázáni nejen morálními principy, ale ani základní slušností. To je, podle mého názoru, příčinou toho, proč je kyberprostor mnohými vnímán jako „*zdegenerovaný veřejný prostor plný představ a virtuálních realit*“.⁵⁵

⁵³ GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. s.115, výklad etiky odpovědnosti podle Dietricha Bonhoeffera.

⁵⁴ HURYCH, Jitka. *Národní knihovna: knihovnická revue*. Etika v informační společnosti, s. 5. Praha: Národní knihovna České republiky, ročník 13, č. 1, 2003.

⁵⁵ HABERMAS, Jürgen. *The inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, The MIT Press.1988

5. Nauka církve – Má církev co říci? Má (už) církev odpovědi?

V dokumentech církve se pojem kyberprostor nepoužívá, je to pojem příliš abstraktní a jeho význam není ustálený. Církev ale hovoří o hromadných sdělovacích prostředcích a o internetu, a to, co o těchto fenoménech říká, lze na kyberprostor velmi dobře vztáhnout, protože kyberprostor je jen o úroveň vyšší abstrakce. V únoru 2002 byly vydány dva dokumenty Papežské rady pro hromadné sdělovací prostředky, které se tématem internetu zabývají. První z nich, Církev a internet, se věnuje změnám, které rozvoj internetu přináší. Druhý dokument, Etika na internetu, se pak vyjadřuje k etickým rozměrům těchto změn.

Účinnost solidarity je měřítkem služby, kterou internet poskytuje společnému dobru. Společné dobro vytváří kontext, v němž je možné položit si etickou otázku: Jsou sdělovací prostředky užívány ve prospěch dobra nebo zla?⁵⁶

Jak jsme zmínili výše, měřítkem slučitelnosti života v kyberprostoru s křesťanským životem je služba lásce. Pomocí nových technologií je možné přinést pomoc do míst, kde to dřív nebylo možné rychlostí dříve nemyslitelnou. (Příkladem může být rychlost a jednoduchost příspěvku na dobročinnou sbírku díky online bankovníctví, ve srovnání s Pavlovou sbírkou pro Jeruzalém z Korintu a Malé Asie – napsání dopisu, jeho doručení, výběr peněz, jejich doručení zpět.⁵⁷) Církev tedy správně vnímá možnost posílit solidaritu a vzájemnou pomoc používáním nových technologií.

Příkladem dokumentu, který mluví o hromadných sdělovacích prostředcích, ale na kyberprostor je možné ho bez větších potíží aplikovat, je dokument II. vatikánského koncilu *Inter mirifica*, který v čl. 4 varuje před vlivem, který sdělovací prostředky mají a jehož sílu si mnozí neuvědomují.

Aby se sdělovacích prostředků užívalo správně, je zcela nezbytné, aby ti, kdo s nimi pracují, znali pravidla mravního řádu a věrně je v této oblasti uplatňovali. Musí mít na zřeteli především obsah, který každý ze sdělovacích prostředků, v souladu se svou zvláštní povahou, zprostředkuje. Současně však ať mají při sdělování před očima všechny okolnosti – cíl, osoby, místo, dobu a ostatní –, v nichž se sdělení uskutečňuje a které mohou pozměnit nebo zcela obrátit mravní hodnotu obsahu. Mezi ně patří každému sdělovacímu prostředku vlastní ráz působení, totiž moc jeho vlivu, kterou zejména nezkušení lidé jsou sotva s to postřehnout, zvládnout a podle potřeby odmítnout.⁵⁸

Tento článek dokumentu *Inter mirifica* obsahuje velmi zhuštěně popsany základ toho, jak přistupovat nejen ke sdělovacím prostředkům, celý článek je možné vztáhnout i na kyberprostor. Na článku je vidět, že církevní autorita zde vystihla jádro problému, a že prostředky se sice mění, ale princip zůstává stejný. To, co člověk dělá, musí dělat

⁵⁶ Etika na internetu, čl. 15

⁵⁷ 1. Kor 16,1

⁵⁸ IM, čl. 4

vědomě. Je třeba uvědomovat si cíl i důsledky svého jednání. Při každé činnosti v kyberprostoru je třeba vzít v úvahu specifičnost působení a sílu vlivu, kterou na člověka konkrétní prostředek působí, být schopen toto působení odmítnout, pokud je třeba, aby člověk tímto působením nebyl přemožen a omezen ve své svobodě konat či nekonat. V reálném životě se, bohužel, většinou setkáváme s přístupem zcela opačným. Člověk k činnosti v kyberprostoru přistupuje zcela bezmyšlenkovitě jako k nejdostupnějšímu prostředku pro získání informací, ale i pro nejjednodušší způsob, jak si ukrátit čas. A to bez vědomí, jakým způsobem na něj tato činnost působí, mění ho, přivlastňuje si ho. „Podle vkusu jednotlivých uživatelů se (internet) propůjčuje stejnou měrou k aktivní účasti jako k pasivnímu vstřebávání v sebestředném světě, který stimuluje jejich narcismus“.⁵⁹

Když Hippokrates říkal „Jsi tím, co jíš“, měl nejspíš na mysli jen stravu fyzickou. Ale to samé platí o stravě duševní. O té mluvil sv. Silván z Athosu, když říkal:

„Kdo se chce modlit čistě, nesmí číst zprávy z novin a špatné knihy nebo se zvědavě zabývat životy druhých. To vše vnáší do mysli mnoho nečistých myšlenek, a když se v nich člověk chce vyznat, duše je čím dál zmatenější a ztrápenější.“⁶⁰

Skoro jako by mluvil o dnešní době, kdy se trocha skutečných informací ztrácí ve velkém množství lživých, manipulativních zpráv. O době zpravodajství založeného na senzaci, o době, kdy se lidská duše živí triviálními, infantilními a zbytečnými zprávami na sociálních sítích, kde máme navíc vše hustě proložené reklamou tvářící se jako nestranná informace. Silvánova rada je velmi radikální, ale její jádro je stále platné – není jedno, co čteme a čím se zabýváme, protože čím své srdce plníme, to z něj pak vychází.

Církev, její tradice i její svatí evidentně mají k našemu dnešnímu životu co říct, i když se podmínky, ve kterých žijeme, tak rychle mění. Otázkou je, jak církev dokáže předat své poselství těm, kdo by ho potřebovali slyšet. Ale to je asi mnohem obecnější problém.

⁵⁹ *Etika na internetu*, čl. 7. Praha: Sekretariát ČBK, 2002.

⁶⁰ SILVÁN. *Moudrost Silvána z Athosu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010. s. 194.

6. Kyberprostor z pohledu stvoření

Je kyberprostor nějakým způsobem dílem Božím, nebo je dílem lidských rukou a lidské pýchy, jako byla babylonská věž? Potenciál existence lidských vynálezů je dán ve stvoření fyzikálními zákony, které jsou stvořené Bohem, a stvořením rozumu, který byl člověku dán k tomu, aby svět poznával a spravoval. Kyberprostor tak je vydolován ze stvořeného potencionálního bytí prací lidského rozumu. Není nutně dílem lidské pýchy, spíš dílem lidské tvořivosti – a i svou tvořivostí je člověk obrazem Božím: „*Bůh je svrchovaným pánem svého plánu. Avšak k jeho uskutečnění používá i spolupráce tvorů. To není známka slabosti, nýbrž velikosti a dobroty všemohoucího Boha.*“⁶¹

Sv. Pavel nás vybízí: „*Všechno zkoumejte, dobrého se držte, zlého se chraňte v každé podobě.*“⁶² Stejně jako mnoho dalších lidských vynálezů, kyberprostor není sám o sobě dobrý ani špatný. Morálně hodnotit lze až to, jak ho používáme, jak v něm jednáme. Je ale třeba dodat, stejně jako u dalších lidských výtvorů, že jeho použití není bezpečné. Je to prostor hraniční, ve kterém je možné dělat dobré věci, ale zároveň je to prostor mnoha pokušení, zjevných i velmi dobře skrytých. Je to nový druh prostoru, ve kterém se pohybuje jen naše duše, naše mysl, která není chráněna a brzděna tělem. Je to způsob bytí, který je pro nás nepřirozený, na který nejsme přirozeně připraveni. O to víc je nutné, aby si člověk uvědomoval, co dělá, aby se nenechal příliš unést a zaujmout, jinak snadno sklouzne k nekontrolovanému pohybu směrem, který neplánoval. Od jednoho přečteného článku k druhému (poslednímu), ke třetímu (ten už bude opravdu poslední), ke čtvrtému... Od vědeckého článku k zajímavému, od zajímavého k zábavnému, od zábavného k bulváru... Svoboda člověka odplývá tak rychle, jak rychle jeho chování přestává být vědomé, a začíná být řízeno nenasytností a snahou o snadné naplnění prázdnoty svého srdce. Na to, že nenasytnost má blízko k nevolnosti, upozorňuje už Sírachovec:

„Synu, sám sebe zkoumej po celý život, poznej, co ti škodí, a uměj si to odepřít, neboť všechno neprospívá všem, a ne každý má zalíbení ve všem. Nebud' nenasytný při žádném hodování a neoddávej se cele jídlu. V hojnosti pokrmů číhá nemoc a nestřídmost má blízko k nevolnosti. Mnozí skonali pro nestřídmost; kdo se umí ovládat, prodlouží si život.“⁶³

Kyberprostor nám uvolněním od některých fyzických zábran dává nový druh svobody, ale větší svoboda vyžaduje větší zodpovědnost. „*Chytrý vidí nebezpečí a ukryje se, kdežto prostoduší půjdou dál a doplatí na to.*“⁶⁴

⁶¹ KKC 306

⁶² 1. Tes5,18

⁶³ Sir 37, 27-31

⁶⁴ Přís 22, 3

7. Kyberprostor jako liturgický prostor

Věnujme se postupně třem typům liturgie, tak jak je pojmenoval katechismus katolické církve:

„Výraz ‚liturgie‘ je užíván v Novém zákoně nejen pro slavení bohoslužeb, ale také pro hlásání evangelia a pro konání skutků lásky. Ve všech těchto případech jde o službu Bohu a lidem.“⁶⁵

Kyberprostor bez pochyby je místem, kde lze konat skutky lásky, alespoň některé z těch, které vyjmenovává KKC⁶⁶. Můžeme svým darem na dálku krmit hladové a odívat ty, kdo nemají nic na sebe, tedy dávat almužnu chudým; můžeme věnovat svůj čas opuštěným a nemocným, učit nevědomé, radit pochybujícím.

Stejně tak lze najít způsob, jak v kyberprostoru hlásat evangelium.

„(Internet...) Může člověku zpřístupnit jak informace o duchovních hodnotách a o cestách k nim, tak první kontakty s těmi, kdo mohou duchovní hodnoty osobně zprostředkovat díky svým zkušenostem, znalostem, díky ochotě k otevřenému lidskému vztahu, který se týká i hloubek lidské osobnosti, jeho víry a jeho náboženských zkušeností. A toto všechno může internet zprostředkovat pro někoho jedinečným způsobem díky možnosti anonymity, která však nemusí být trvalá. Mnohý dospělý člověk totiž mívá zábrany, má-li se ptát na skutečnosti, o kterých ví málo nebo nic a o kterých si přitom myslí, že by je měl znát. Dále ten, kdo už nějaké náboženské zkušenosti má, je mnohdy považuje (právem) za něco velmi niterného, co by nerad vystavoval na odív nebo vydal v nebezpečí zesměšnění nebo pohrdnutí. Anonymita internetu je mu opět pomocí.“⁶⁷

Jen je třeba naučit se mluvit jazykem současnosti, a neskončit online setkáním, ale být připraveni doprovázet člověka, kterého se evangelium dotkne, dál na jeho cestě osobně.

Potíž nastává, začneme-li o kyberprostoru přemýšlet jako o místu pro slavení bohoslužeb. Dokument *Církev a internet* z roku 2002 říká:

„Třebaže virtuální realita kybernetického prostoru nemůže nahradit autentické společenství lidí ani svátosti či liturgii, nebo přímé a bezprostřední hlásání evangelia, může je doplnit, vést lidi k plnějšímu životu víry a obohatit náboženský život uživatelů internetu.“⁶⁸

Dnes, na začátku roku 2020, jsme v situaci, kterou církev nemohla předvídat. Kostely jsou zavřené, shromažďování je zakázané – shromáždit se můžeme jen v rámci jedné domácnosti, nebo v kyberprostoru. Různí křesťané k této situaci přistoupili různě. Někteří se snaží vyřešit, co a jak udělat, aby splnili své povinnosti účasti na nedělní mši svaté a svátosti smíření před Velikonocemi. Jiní se zamýšlí nad tím, co je v jejich duchovním a náboženském životě důležité, a zda účast na nedělním slavení eucharistie je tím, co odlišuje křesťana od nekřesťana.

⁶⁵ KKC 1070

⁶⁶ KKC 2447

⁶⁷ OPATRŇY, Aleš. *Pastorace v postmoderní společnosti*. Kap. 9.6. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

⁶⁸ *Církev a internet*, čl. 5.

I kněží se k této situaci postavili různě. Někteří po internetu přenášejí nedělní mše z prázdných kostelů, někteří vysílají slavení eucharistie i ve všední dny. Jiní ve vysílání mše nevidí smysl a zveřejňují „jen“ záznamy svých kázání.

Na internetu je možné najít diskuse i mezi teology, zda takové slavení bez reálné přítomnosti lidu naplňuje požadavky II.VK, nebo zda to je návrat do předkoncilního chápání mše.^{69 70} Další považují tuto krizi za příležitost pro církve:

„Krise je vždycky šance, vždycky. Nám křesťanům se nemohlo stát nic lepšího. Vracíme se do katakomb, k vědomí, že k víře nepotřebujeme kostely, červené birety, krajky ani mnohohlasé sbory. Jak v misijních oblastech se učíme žít bez biskupů, bez kněží, bez svátostí, bez poutí, bez nedělních mší svatých, bez odpoledních požeňání a bez setkání mládeže.

Jakkoli mnohé tyhle věci mám osobně velmi rád, zjišťujeme, že lze žít i bez nich. Že když zatřepete náboženským životem, tak tohle všechno odpadne na zem a zůstane jen nahá, syrová víra. Z toho, zdá se mi, se může narodit něco velmi dobrého, tak dobrého, že to dneska nedohlédneme.“⁷¹

Nejsou přenosy nejen slavení eucharistie, ale i eucharistické adorace na internetu jen odmítnutím v citátu zmíněného třesení a držení se toho, na co jsme zvyklí? Také II.VK říká, že „posvátná liturgie nevyčerpává všechnu činnost církve“. Možná nám zavření kostelů má jako církvi i jako jednotlivcům ukázat, jak málo místa pro Boha v našem životě zbyde, když škrtneme nedělní bohoslužbu.

„Čas zavřených a prázdných kostelů vnímám jako prorocké varování: takhle by mohla dopadnout církve, pokud by chtěla jen jako dosud pouze brzdit proces rozkladu jedné ze svých dějinných podob, procesu, který trvá už dlouho a jehož duchovnímu smyslu jsme zřejmě nedostatečně porozuměli.

Zkusme porozumět tomuto procesu skrze velikonoční příběh: mějme odvahu mnohé v naší církvi, víře a teologii nechat zemřít, projít zkušeností Velkého pátku a Bílé soboty – a buďme otevření pro překvapení velké proměny, začátku nového života“⁷²

Je jistě pravda, že II.VK byl pro církve obrovským krokem vpřed. Řekl bych dokonce, že ve své době to byl krok téměř na hranici možného; na hranici toho, co byli lidé v církvi, laici i klerici, schopni unést bez pocitu ztráty kontinuity. Přesto, nebo právě proto, i padesát let po koncilu uvnitř církve ještě zcela nevytizelo myšlení předkoncilní.

„Kontinuita spočívá v tom, že církve uchovává stále stejný poklad víry a tentýž poklad víry znovu a znovu interpretuje. Diskontinuita spočívá v tom, že se objevují nová témata, která se dříve vůbec neřešila anebo se objevují v novém světle. U zcela nových otázek, kterých současný rychle se rozvíjející svět přináší velké množství, nemá církve na co navázat. Musí se k nim stavět nově. Není důvod si nepřiznat, že existují věci, které církve nikoliv neomylně v nějaké době učila a které bylo potřeba následně opustit, případně výrazně korigovat. Patří to k dějinnosti církve.“⁷³

⁶⁹ <http://www.ilregno.it/blog/senza-presbitero-no-senza-popolo-si-simona-segoloni-ruta>

⁷⁰ <https://www.lifesitenews.com/blogs/the-church-encourages-priests-to-say-masses-even-without-the-faithful>

⁷¹ VÁCHA, Marek. *Rozhovor pro aktualne.cz*. [26.3.2020]. <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/knez-marek-orko-vacha-zapomneli-jsme-na-bezmocnost-pandemie/r~4c3ebf3a6ea311eab115ac1f6b220ee8/>

⁷² HALÍK, Tomáš. *Co je důležité, je očím neviditelné*. Kázání na Květnou neděli 2. 4. 2020. Online <http://halik.cz/cs/tvorba/proslovy-kazani/proslov/101/>

⁷³ MOHELNÍK, Benedikt in ŠRAJER, Jindřich, ed. *Amoris laetitia: zlom, nebo kontinuita?: realita rodin – životní a pastorační výzvy*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2019. S. 16.

Dnes už nestačí jen dokončit přijetí koncilních reforem. Je třeba porozumět znamení nové doby, najít vyjádření naší naděje, kterému bude dnešní svět rozumět. Liturgie má „ukazovat církev jako viditelné znamení společenství Boha a lidí“⁷⁴. Ale znamení, kterému lidé nerozumí, je jako by nebylo. Je jako ta v Písmu zmiňovaná sůl, která ztratila slanost. „Nehodí se na pole ani na hnojiště: vyhodí se ven. Kdo má uši k slyšení, slyš.“⁷⁵

Nepochybuji o tom, že „virtuální realita kybernetického prostoru nemůže nahradit autentické společenství lidí ani svátosti či liturgii“⁷⁶. Je tedy možné, že některým lidem stačí streamované přenosy mše sv., protože autentické společenství lidí nezažívají ani při osobní návštěvě kostela? Může pro ně být liturgie jen představením, u kterého je jedno, jestli ho sledují na obrazovce, nebo jsou přítomni osobně?

Pokud se vrátím k definici výrazu liturgie podle KKC, uvedenému na začátku této kapitoly, myslím si, že kyberprostor je vhodný jako liturgický prostor pro hlásání evangelia a pro konání skutků lásky, a může sloužit i jako místo setkání k modlitbě. Podle mého názoru kyberprostor není vhodný pro slavení svátostí ani mše sv., protože to jsou úkony, kde se Bůh zpřítomňuje ve fyzických znameních. Virtuální přítomnost pak může posloužit jen v mimořádných případech jako vyjádření naší touhy být přítomni osobně.

⁷⁴ KKC 1071

⁷⁵ Lk 14, 34-35

⁷⁶ *Církev a internet*, čl. 5.

Závěr

Vědecké poznání a s ním související technologický vývoj roste od přelomu 19. a 20. století stále rychlejším tempem. Výdobytky techniky jsou lidem stále dostupnější. Přesto jako lidstvo nejsme schopni se postarat o své chudé a hladové. To vede k paradoxům, na které můžeme narazit v chudších částech světa, kde mobilní telefon má i člověk, který si stěží zajišťuje jídlo na další den. Základní potřeby člověka se však nemění navzdor rychle se měnícímu prostředí, ve kterém žije. Mezi tyto základní potřeby patří kromě spánku, jídla a bezpečí hlavně potřeba vztahů s dalšími lidmi.

Vznik kyberprostoru přinesl možnost navazovat a udržovat lidské vztahy jiným způsobem než dřív. Tento způsob není lepší svou kvalitou, ale mnohonásobně přesahuje původní způsob svým dosahem a rychlostí. Svou kvalitou ho můžeme považovat za náhradní nebo doplňující, vhodný tam, kde osobní setkání není možné z důvodu vzdálenosti, nebo třeba nemoci, jak to vidíme v dnešních dnech. Stejně tak je výhodný tam, kde nám z různých důvodů nejde o kvalitu vztahu, ale jen o výměnu nebo předání informací. Naše propojení v kyberprostoru nám umožňuje i způsoby spolupráce, které dřív byly jen těžko představitelné. I aktuální krize kvůli pandemii Covid-19 by na nás i na naši ekonomiku dopadla tvrději, kdybychom nebyli v kyberprostoru propojení, nemohli kvůli karanténě komunikovat, nakupovat a dostávat aktuální informace.

Dostupnost kyberprostoru nám ale přiblížila i mnohá pokušení konzumního způsobu života. Rychlé a jednoduché nakupování věcí zblízka i z dálky, věcí, které bychom ve fyzickém světě nekoupili už třeba proto, že bychom se o nich ani nedozvěděli. Snadno dostupné zobrazení násilí a pornografie. Pasivní trávení času v mnoha různých podobách – ať už je to sledování nekonečných seriálů, příjem neomezeného množství nedůležitých a bulvárních zpráv a videí, hraní počítačových her, nebo trávení času na sociálních sítích.

Nejspíš nelze nijak posoudit nebo spočítat, zda rozšíření kyberprostoru přineslo více pozitiv nebo negativ. Podle mého názoru jsou zmiňovaná negativa „jen“ stará pokušení zahalená v novém hávu, jen dostupnější a tím i intenzivnější. Negativní pohled na kyberprostor, který se nám nabízí na první pohled nabízí, je jednostranný. Podle dokumentů citovaných v této práci si je církev vědoma nejen negativ, ale i přínosů kyberprostoru, a ve svých dokumentech to vyjadřuje. Díky tomu, že kyberprostor nepřináší žádná zásadně nová ohrožení nebo pokušení, můžeme se k církvi obrátit pro radu, jak se v kyberprostoru chovat, a to nejen díky novým dokumentům – platná poučení najdeme i pojednáních starých a v tradici.

Kyberprostor, stejně jako prostor reálný, není sám o sobě dobrý ani špatný, a není tedy nutné ho zavrhnout či odmítat. Je to nový způsob reality, nový nástroj. A člověk se ho, stejně jako všechny jiné nástroje, musí naučit používat, protože až lidské jednání je dobré nebo špatné, ne nástroj. Jak snad z mé práce vyplynulo, není dobré ho používat bezmyšlenkovitě, pak nás snadno pohltí a stáhne, kam nechceme. Budeme-li ho používat vědomě a reflektovaně, můžeme s ním či v něm vykonat mnoho dobrého.

Seznam použitých zkratk

II.VK – II. Vatikánský koncil

GS – Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*

IM – Dekret o hromadných sdělovacích prostředcích *Inter mirifica*

PT – Encyklika Jana XXIII. o míru mezi všemi národy *Pacem in terris*

KKC – Katechismus katolické církve

Seznam literatury

Prameny

BIBLE, *Písmo svaté starého i nového zákona: Český ekumenický překlad*. Praha: Česká biblická společnost, 2008.

Církev a internet: Etika na internetu. Praha: Katolická církev, 2002.

DOKUMENTY II. Vatikánského koncilu. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

KATECHISMUS katolické církve. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

BLINKA, Lukáš. *Online závislosti: jednání jako droga?*. Praha: Grada, 2015.

BRUNS, Axel. *Blogs, Wikipedia, second life and beyond*. New York: Peter Lang Publishing Inc., 2008.

DANAH, M. Boyd; ELLISON, B. Nicole. Social Network Sites: Definition, History and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, ročník 13, č. 1, 2007, s. 210–230

EDMULLER, Andreas; WILHELM, Thomas. *Velká kniha manipulativních technik*. Praha: Grada, 2011.

FISCHER, Ondřej; MILFAIT, René. *Etika a lidská práva v sociální práci*. Praha: Centrum sociálních služeb, 2008

HØJSGAARD, Morten T.; WARBURG, Margit. *Religion and cyberspace*. New York: Routledge, 2005.

HURYCH, Jitka. *Národní knihovna: knihovnická revue*. Etika v informační společnosti, s. 5. Praha: Národní knihovna České republiky, ročník 13, č. 1, 2003.

CHARLTON, J. P., DANFORTH, I. D. Distinguishing addiction and high engagement in the context of online game playing. *Computers in Human Behavior*, 2007, č. 23

MACEK, Jakub. *Kyberprostor. Revue pro média*. Brno: FSS MU, 2005(Březen).

MARTÍNKOVÁ, Libuše. *Kyberprostor jako náboženský prostor*. Brno: L. Marek, Pontes pragenses, 2007.

MOHELNÍK, Benedikt in ŠRAJER, Jindřich, ed. *Amoris laetitia: zlom, nebo kontinuita?: realita rodin – životní a pastorační výzvy*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2019.

OPATRŇÝ, Aleš. *Pastorace v postmoderní společnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

POKORNÝ, Petr a Ulrich HECKEL. *Úvod do Nového zákona: přehled literatury a teologie*. Praha: Vyšehrad, 2013.

SCACCHI, Walt. *Advances in Computers. Free/Open Source Software Development: Recent Research Results and Methods*. č. 69, s. 243-295. 2007.

SEDLÁČEK, Tomáš. *Ekonomie dobra a zla*. Praha: 65. pole, 2009.

SIIBAK, A. Constructing the Self through the Photo selection – Visual Impression Management on Social Networking Websites. *Cyberpsychology Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 2009, č.3.

ŠVESTKOVÁ, Renata, SOLDÁN, Ladislav a ŘEHKA, Martin. *Kyberšikana*. České Budějovice: JČU, ZSF, 2019.

WALLACE, P. *The psychology of the internet*. Cambridge: Cambridge university press. 1999.

ZIMBARDO, Philip G. a COULOMBE, Nikita D. *Odpojený muž*. Praha: Grada Publishing, 2017.

Sekundární literatura

BEŠŤÁKOVÁ, Martina. *Proměna komunikačních modelů v kyberprostoru*. Praha, 2014. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/131517>. Diplomová práce. FHS UK. Vedoucí práce Miroslav Marcelli.

BARLETT, C. P., GENTILE, D. A., & CHEW, C. Predicting cyberbullying from anonymity. *Psychology of Popular Media Culture*, 2016, č.5, 171-180.

GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011.

HABERMAS, Jürgen. *The inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. Cambridge, The MIT Press. 1988

JOINSON, A. N. Self-disclosure in computer-mediated communication: The role of self-awareness and visual anonymity. *European Journal of Social Psychology*, 2001, č.31, s. 177-192.

LAVELLE, L. *Traité des Valeurs*. Presses universitaires de France, Paris. 1951. in EVDOKIMOV, Paul. *Žena a spása světa*. Olomouc: Refugium Velehrad-Roma, 2011

MATOUŠKOVÁ, Lucie. *Vliv kyberprostoru na sociální vztahy adolescentů*. Praha, 2017. Dostupné také z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/191740>. Diplomová práce. HTF UK. Vedoucí práce Hana Žáčková.

PTÁČEK, Josef. *Internet – jak nám může být užitečný?* Praha, 1999. Diplomová práce. KTF UK.

SILVÁN. *Moudrost Silvána z Athosu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010.

ZIMBARDO, P. G. The human choice: Individuation, reason, and order versus deindividuation, impulse, and chaos. In W. D. Arnold & D. Levine (Eds.), *Nebraska Symposium on Motivation*, (s. 237-307). Lincoln: University of Nebraska, 1969

Internetové zdroje

VÁCHA, Marek. *Rozhovor pro aktualne.cz*. [26.3.2020]. <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/knez-marek-orko-vacha-zapomneli-jsme-na-bezmocnost-pandemie/r~4c3ebf3a6ea311eab115ac1f6b220ee8/>

HALÍK, Tomáš. *Co je důležité, je očím neviditelné*. Kázání na Květnou neděli 2. 4. 2020. Online <http://halik.cz/cs/tvorba/proslovy-kazani/proslov/101/>

BARLOW, John Perry. *Deklarace nezávislosti kyberprostoru*. <https://www.eff.org/cyberspace-independence> [20. 9. 2019].

DOUCHA Martin. *Deklarace nezávislosti kyberprostoru*. Český překlad. <https://www.piratskelisty.cz/clanek-1476-deklarace-nezavislosti-kyberprostoru> [20. 9. 2019].

Český statistický úřad. *ICT infrastruktura*. [22. 9. 2019] https://www.czso.cz/csu/czso/telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura